

# КЫШ — АҢАА БЕЛЕТКЕЛДИҢ ШЫЛГАЛДАЗЫ

ЭРТКЕН ЧЫЛДЫҢ УРЖУКТАРЫ КАТАПТАТТЫНМАС УЖУРЛУГ

Республиканың нинтиел-политиктиг солугу



# ШЫН

Солун 1925 чылыың август 31-де үнүп эгелээп.

№ 109 (15794) ♦ 1996 чылдың август 24, суббота

Ат салган шагы 22.30 ± Салар өртөз 500 рубль.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНУҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ (СЪЕЗДИНИИ) ДОКТААЛЫ

1996 чылдың август 23. № 3. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сездинини) дугайында Тыва Республиканың Хоолузуңуң 6 чүүлүгө үнөзүлүш, Тыва Республиканың Президентиниң, Дээди Хуралы биле дугуржуң чөпчөзүлүшкүниң өзүсүр Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сездинини) ээчелг хуралын 1996 чылдың сентябрь 25-26 хүннеринде Кызыл хоорайга чыгылдырар.

1. Тыва Республиканың Конституцияныҥ 62, 63, 66, 73, 79, 84-96, 105, 111 чүүлдеринге өскерилдирер болгаш немелделер киирер дугайы.

2. Язым-бүрү айтырдырлар.

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сездинини) даргазы Г. Ч. ШИРШИН.

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сездинини) секретары Ю. Ю. АНАНЬИН.

## ДЕРИЛГЕЛЕРНИҢ ШЕНЕЛДЕЛЕРИ

БҮГҮ ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЫП ТУРАР

Күс ам бодунун эргезинче каш-ла хонгаш кирер. Эртең-даа, кешке-даа сервисизмээр апарганын республиканың чонуну хайгарар, чүге бөгүнү бедеа эвес амдыгдалды дугайын эвес, а даяртыг хүнүнү дугайын база дүрүр-биле чугаалажып турар апарган. Апаа калдыг айтырдырлар хамааржыры кижигүрүңге билдирер: кышка белеткел ажылдарыла болбай.

Күсү, кышкы белеткел ажылдары. Кол-ла чүве оон хамааржыры чугаажок. Эрткен кышкы эң берге байдалар республиканың чурттагычлары аажок деңгээлде. Илангың наймысала Кызылдың болгаш Ак-Товрак хоорайның чымылга-энергия топтоонига (ЧЭТ) болуула даярдалың соода байдал дыка нарылаа. Бичаалажок «леминг сааскаа теве түндүгү» дээп ишканал, Россияның харың-лаа чамалы чоккуу таштык чурттарына чонуну хайгарар, амы-дузаның ачылыа ол бүгү бергендерин ачып эртти, дараазындагы кышка чогуур белеткел ужуражыры биле дээптег хемчеглери Тыва Республиканың Президентиниң, ТР-ниң Чазак алгылаа.

Ол шыкач республикаа чыгылды хандырыла таллазы-биле дугуржуңуң колгелден эвес айтырдырлар шийтирлээрге Россияның «Чангыс ай энергетика системасы» акционер нинтилединиң удузгучулары (чингине директору А. Ф. Дьяков), «Красноярскэнерго» акционер нинтилединиң удузгучулары, кожаньес республиканың, крайларын удузгучулары улуг улугузуу кирип турарына маанаа демгелөөс, оларга өөрүп четтиршиңиниң сестериниң сеннесес арга чок. Азымыла чугаалаарга, чуртун котел дерилгелерин кылап үндүрүп турар буга-рулгелериниң шийтирлээ-биле республиканың, ЧЭТ-ниң удузгучулары харылажып оларга дерилгелерин аргаттаары, механиканың иш-аары республикаа кирип соо түдүп турар болбай.

Во бүгү бедеа эвес ажы-херекке Кызылдың ЧЭТ-ниң удузгучуларынаа, специализациялаа, куш-ажылды коллективиниң кижигүчү-рининг апаа, Тыва Республиканың Чазакның удузгучулары кирип туду улуг улугузуу маанаа айтыр чугула. Билангың ТР-ниң Президентиниң Ш. Д. Ооржак, орапакчы президент А. А. Мельников болгаш еске-даа Чазак кижигүчү котел дерилгелерин кылап үндүрүп турар хоорайларын бугурулгелеринге барып елип, Кызылдың Ак-Товрактын ЧЭТ-теинге херек аргаттаары чугаалажып, ол оларны Тывага кирип сөөртүрүң айтырдырлар шийтирлээрге улуг дузаның чедип тударлар. Ол-ла бүгүнү түннелгеле Кызылдың чымылга-энергия ээчелгине байдал чөдө багай эвес деп бөгүн чугаалай болур.

«Мосэнергоомонтаж»-ны, Абаканың, Сорсканың, Красноярсканы болгаш еске-даа хоорайларын специализациялаа кыла кызым-ажылды кирип сок ху-нери киирерини бетинге ЧЭТ-тин котелдарының сеп-телгезин дээрары-биле чач-кызым чокка ачылал турарлар. Кышкы чынылаа, хүнүнүн чоккуулап оорар. Ажыла кижилериниң хамаарылазын оон илан тодарадыр үези мыак эвес. Удас-ла дагалар баштары ак хар шыва ап сок тымжың бисче үрүп эгелээр болдур ийин. Бичаалажып арткан бо кыска үеде хоорайларын-даа, республиканың чонун-даа кол-ла дүрүрүп турар айтырдырлар бо: ЧЭТ-терини кышка кайы кире белеткелээр? Эрткен кышкы берге байдал бо кыжы каттаптыр бербес ирги бе?

Чонуну дүрүрүп чөптү-лаа, үннелгенин-даа Бичаалажып ол айтырдырлар чогуур харының азыр-биле найыс-ылды ЧЭТ-тин директору В. П. Саламатовка. Москвадан келген специалистериниң удузгучуу — «Мосэнергоомонтаж»-ның чакоткыч начальниги В. М. Бугригге чедип, ЧЭТ-те илгы байдалын дугайын чугаалап бээрине тилең мен. Ам оларга сөз-тең берээли.

«Виктор Павлович САЛАМОВ, ЧЭТ-тин директору» — Бир дугаарында чугаалап каар ужуруң чүвең септелге ажылдарының бедеа эвес байдала чуртунуң амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

14 дугаар котелда ол озаалашкыңнар чүге болу-лаа? Ол котелда ачылал турар кижилериниң эвээш болуп турары — бир чыгалаан ол. Бичаала «Красноярскэнерго» специалистерин 12 кижини, ол шыкач Саяногорсканың бригадасы — 6 кижини ачылал турар. Ол кире улуг котелда 10 ажыг кижини ачылаларга берге болбай кичаар ийик.

Ийиле, «Красноярскэнерго»-ныла ачылал турар ийи бригаданың арасында ийи турбурт, бот-боттарың тын-нашпас чоруктарың барын маанаа чугаалаары бедеа ачкык шыкалы. Бичаалажып «Красноярскэнерго»-н келер удузгучулары-биле кады ол чараш эвес байдалың дээр тургузар апар бис. Бистин ЧЭТ-те ачылал келген котелдер бистин амызың-даа ачкы-төгөрүк албизин турар, а бис бөгүңге чедир оларга эвээш эвес түңге — 3,5 миллиард рубльге өрелдир аркан бис. Сорсканың, Саяногорсканың, «Красноярскэнерго», «Мосэнергоомонтаж»-ны, специалистеринге мыа ачкы өрелдир арканымыс ол. Бистин ЧЭТ-те ачылал турарлардан чөдө кий байдала «Мосэнергоомонтаж»-ны специалистериниң (участок начальниги В. М. Бугриг) чоруп турар, чүге дээр, ол котелдерге септелге санжыга айтырдырлар шийтирлээрге Тыва Республиканың, Россияның «Чангыс ай энергия системасы» акционер нинтиел-лиг, «Мосэнергоомонтаж»-ны удузгучулары улуг леткин, дугайын чедир турарынаа, дугайын чедир турарынаа, ол бүгүнү чуртунуң турарын амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

Ийиле, «Красноярскэнерго»-н келер удузгучулары-биле кады ол чараш эвес байдалың дээр тургузар апар бис. Бистин ЧЭТ-те ачылал келген котелдер бистин амызың-даа ачкы-төгөрүк албизин турар, а бис бөгүңге чедир оларга эвээш эвес түңге — 3,5 миллиард рубльге өрелдир аркан бис. Сорсканың, Саяногорсканың, «Красноярскэнерго», «Мосэнергоомонтаж»-ны, специалистеринге мыа ачкы өрелдир арканымыс ол. Бистин ЧЭТ-те ачылал турарлардан чөдө кий байдала «Мосэнергоомонтаж»-ны специалистериниң (участок начальниги В. М. Бугриг) чоруп турар, чүге дээр, ол котелдерге септелге санжыга айтырдырлар шийтирлээрге Тыва Республиканың, Россияның «Чангыс ай энергия системасы» акционер нинтиел-лиг, «Мосэнергоомонтаж»-ны удузгучулары улуг леткин, дугайын чедир турарынаа, дугайын чедир турарынаа, ол бүгүнү чуртунуң турарын амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

Ийиле, «Красноярскэнерго»-н келер удузгучулары-биле кады ол чараш эвес байдалың дээр тургузар апар бис. Бистин ЧЭТ-те ачылал келген котелдер бистин амызың-даа ачкы-төгөрүк албизин турар, а бис бөгүңге чедир оларга эвээш эвес түңге — 3,5 миллиард рубльге өрелдир аркан бис. Сорсканың, Саяногорсканың, «Красноярскэнерго», «Мосэнергоомонтаж»-ны, специалистеринге мыа ачкы өрелдир арканымыс ол. Бистин ЧЭТ-те ачылал турарлардан чөдө кий байдала «Мосэнергоомонтаж»-ны специалистериниң (участок начальниги В. М. Бугриг) чоруп турар, чүге дээр, ол котелдерге септелге санжыга айтырдырлар шийтирлээрге Тыва Республиканың, Россияның «Чангыс ай энергия системасы» акционер нинтиел-лиг, «Мосэнергоомонтаж»-ны удузгучулары улуг леткин, дугайын чедир турарынаа, дугайын чедир турарынаа, ол бүгүнү чуртунуң турарын амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

Ийиле, «Красноярскэнерго»-н келер удузгучулары-биле кады ол чараш эвес байдалың дээр тургузар апар бис. Бистин ЧЭТ-те ачылал келген котелдер бистин амызың-даа ачкы-төгөрүк албизин турар, а бис бөгүңге чедир оларга эвээш эвес түңге — 3,5 миллиард рубльге өрелдир аркан бис. Сорсканың, Саяногорсканың, «Красноярскэнерго», «Мосэнергоомонтаж»-ны, специалистеринге мыа ачкы өрелдир арканымыс ол. Бистин ЧЭТ-те ачылал турарлардан чөдө кий байдала «Мосэнергоомонтаж»-ны специалистериниң (участок начальниги В. М. Бугриг) чоруп турар, чүге дээр, ол котелдерге септелге санжыга айтырдырлар шийтирлээрге Тыва Республиканың, Россияның «Чангыс ай энергия системасы» акционер нинтиел-лиг, «Мосэнергоомонтаж»-ны удузгучулары улуг леткин, дугайын чедир турарынаа, дугайын чедир турарынаа, ол бүгүнү чуртунуң турарын амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

Ийиле, «Красноярскэнерго»-н келер удузгучулары-биле кады ол чараш эвес байдалың дээр тургузар апар бис. Бистин ЧЭТ-те ачылал келген котелдер бистин амызың-даа ачкы-төгөрүк албизин турар, а бис бөгүңге чедир оларга эвээш эвес түңге — 3,5 миллиард рубльге өрелдир аркан бис. Сорсканың, Саяногорсканың, «Красноярскэнерго», «Мосэнергоомонтаж»-ны, специалистеринге мыа ачкы өрелдир арканымыс ол. Бистин ЧЭТ-те ачылал турарлардан чөдө кий байдала «Мосэнергоомонтаж»-ны специалистериниң (участок начальниги В. М. Бугриг) чоруп турар, чүге дээр, ол котелдерге септелге санжыга айтырдырлар шийтирлээрге Тыва Республиканың, Россияның «Чангыс ай энергия системасы» акционер нинтиел-лиг, «Мосэнергоомонтаж»-ны удузгучулары улуг леткин, дугайын чедир турарынаа, дугайын чедир турарынаа, ол бүгүнү чуртунуң турарын амаа ЧЭТ-те кылдаа ажыл кочыгч нарымыла берге үең чуртунуң турарын амык билбес оор. Чүл дээр, ЧЭТ-тин шийтир 6 котелды хары улаа септер турар болгаш: ол дээр 9, 10, 11, 12, 13, 14 дугаар котелдар-ды. Оларның септелгезин колдуу-лаа байдалыңан графика эгелээр чуртунуң турар Бичаала-даа озаалашкыңнар база бар, оларгы мынганга 14 дугаар котелдар көрүп болур, чүге дээр, еске котелдарга деңгээлге, кыла кылдыр ачылал эвээш-лаа болла, организацион-техниктиг ажылдарың база апаа чурт-лаа апарар тодарагы Бичаала озаалашкыңнар бол-ла болу бегилээр-дир. «Крас-

ноярскэнерго», республиканың-даа удузгучулары ол 14 дугаар котелда озаалашкыңның чыгалааннары чугаалажып турар, ама «Красноярскэнерго» ол таллазы-биле специалистерин ол чүүлдерин эдери-биле кел чыдарлар. Олар-биле кады бистин коллектив база 14 дугаар котелда байдалы чогуумчулар дээп кады ачылал, ол бүгүн чогуур байдалга тургузар бис.

## КОНСУЛ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Президентиниң Ш. Д. Ооржак август 22-ле Моолдун Тыва Республикада элчин дээди Баатарын Мынганбаарын албан езуу-биле хүлээп алган.

Амгы үеде Моолдун удузгучулаа чамдык өскер-лишкисиниң дугайында В. Мынганбаар Президентиге кысказы-биле чугаалап берген болгаш кожа-хелбээ чурт-туң социал-экономика байданың база таныштырган. Чокта чаа Моолдун күрүнө парламентазынго сонгудалар болуп өрткен болгаш апаа укуртунуң демократтыг тинделгени чедип алганын ол дынаткан. Ам Моол күрүнениң парламентазын колдуунда анык кижилер удузгучу эгелээр.

Оон ангыда, Моол таланың удузгучулаа Тыва Республиканың экономика бисе зона болдур таланың биле улуг соонугдалыг болуп турар дээрин база чугаалап. Чүге дээр, мынганга Моолдун барын кезеңде турар аймактар укуртунуң төвүндө талыгыр чөдө турар болганда, ол деңгээлдерини хандырыла, салгычылма кызырдыла, култур-луг харылаалар боттандырыла көчүрүп элтиг болуп турар дээрин бисе элчиле демгелөөс. Ол ажы-херектер келер үеде Тыва Республика база улуг салдары чедирер апар дээрин

Россияны Президентиниң сонгаан сөөлүнде Россияны Чазакта чамдык өскерилгелер дугайында база кысказы-биле тайылбырлап чугаалап берген. Чазактын удузгучулары болгаш еске-даа харысалгалыг ажылдары-ларны тоумуларын бо хүн-деге уламчылал турар дээрин Шериг-ол Диликин ачып дынаткан. Акша-төгөрүк, санжыга таллазы-биле чүге Тывага эвес, бүгү Россияда байдал нарын дээрин

база тайылбырлаан. Ш. Д. Ооржак оон ангыда, чокта чаа Моолда өскөзүлгө эпидемияны өскөк черлерге, илангың Тыва Вурятия база Чита областтарга таратпаның аргаларын дарый шийтирлеп, апаа ийи таланың кижигүчүлүгү, дээрин айткан. Билангың бистин Сагаан-Толойдга болгаш Хандагайтыда эрттирилгелер пунктуларының ажалын улам шыгырадып, харың-даа ол халдырыг аарыг дөңгүжөү үеде, кызыгарың, Россияны Чазак-биле дугуржуп тургаш, кезек үеде оопал эртерин болдурбазын, хемчеглериң алдыр болза чугула дээрин чугаалаан.

Беседаның түннелинде, Ш. Д. Ооржак уе-шаг кезе-даа берге бола, ийи кожа-хелбээ республикаларын аразында экономика бисе културлуг, найыралыг харылаалар улам быжыгар болгаш оон ийи таланың нинти кижигүчүлүгү, дээрин айткан. Акша-төгөрүк, санжыга таллазы-биле чүге Тывага эвес, бүгү Россияда байдал нарын дээрин

Виктор КАРА-САЛ, ТР-ниң Президентиниң парлагта секретары.

## Суур чагыргазы

## АРГАЛАР БИСТЕ БАР

Сут-Хөл кожуунун Ак-Даш суурда 182 өрөгөдө 783 уруг, бисе намыскалар, 24 инвалда болгаш 68 пенсонер чуртуп, ачылал турар. Суур-дун чуртаткычыры рынокту берилгелерге тоорулаа, азырадыкчы хоонден ушту-нуп, шыдаар шаа биле мал-маганын тудуп, ногаа, карто-фельд тарып, чылдан чылыч курлаавырлап аяп турарлар. Бичаала-даа ийи-чангыс өг-бүлелер мал-маган, ногаа, картофель өстүрүп тарыры-чы кижигүчүлүгү салбайн турарынаа чаралаанчы.

Шинти суурда 852 бола, 5200 пээр малды чуртаткычтар тудуп турар. Уениң негелгезинге дүштүр хей мал-маганын тудуп, шыкач чурт-таа, амдырап чоруп хама-тырлардан Артем Монгуш, Шолбан Каава, Шынар-оол Сарыглар дээп, оон-даа өскө-лериң ала болур. Суурда пенсонерлер, инвалидтер пенсиялары чамдык тавар-лардаа ачкы-төгөрүк чурт-туңда озаалашкыңнар чурт-туура-лаа, болур-чогууру-биле ай турарлар.

Ак-Даш суурдун чагыргазы, соокустун удузгучулаа (директор Виктор Шур-оолоон Ооржак), албан организаци-яның удузгучулары ко-рум-чурум таллазы-биле тайыл-

быр ажылдарын үргүлчү кылап, ийи-чангыс чурум уруг бээр, харың-даа үрөп болур кижилер-биле, арга-дарыме сундулуг хамааты-лар-биле доктаамал ужура-жыгыларын кылап, сагымды-рыларын берип турарымын ачымында, бистин Ак-Даш суур бүгү таллазы-биле дээр ажылдыг суурларга хамааржып турар.

Ак-Даш сууру чагыргазы, кожуунун социал ханды-рыла кийлигиң биле деңгээлге кижигүчүлүгү салбайн турарынаа чаралаанчы. Шинти суурда 852 бола, 5200 пээр малды чуртаткычтар тудуп турар. Уениң негелгезинге дүштүр хей мал-маганын тудуп, шыкач чурт-таа, амдырап чоруп хама-тырлардан Артем Монгуш, Шолбан Каава, Шынар-оол Сарыглар дээп, оон-даа өскө-лериң ала болур. Суурда пенсонерлер, инвалидтер пенсиялары чамдык тавар-лардаа ачкы-төгөрүк чурт-туңда озаалашкыңнар чурт-туура-лаа, болур-чогууру-биле ай турарлар.

Ак-Даш сууру чагыргазы, соокустун удузгучулаа (директор Виктор Шур-оолоон Ооржак), албан организаци-яның удузгучулары ко-рум-чурум таллазы-биле тайыл-

Дадар-оол САРЫГЛАР, Ак-Даш сууру чагыргазы-ның даргазы.

## Чугула интервью

## ЧАРАРЫКТЫ ЧИГЕЗИ-БИЛЕ КҮҮСЕДИР

«Республикада мал оорлар чорукка болгаш мал чыдырлериңе удуз демиселди күштедирер талаа-зы-биле немелде хемчеглер дугайында Тыва Рес-публиканың Президентиниң Чарлары 1996 чылдың июль 10-ла үнүп. Ол Чарыкты боттандыра талла-зы-биле калдыг хемчеглериң адылдын турарын чу-галаа бээрин журналист Алексей Дугержаа Бип-Хем кожуунда Оок суму чагыргазының даргазы Л. С. ЛОСПАНОВТАН дилээм.

Айтыр: Соодугу медээ езу-гаар алтыра, Ооктун деңис-ээринде амгы үеде 1250 ажыг кижигүчүлүгү турар. Бичаалажып сиперини суму болза чуртаткыч чонунуң са-ныкын таллазы-биле Бип-Хем-ниң эң удуз сумуларының бе-разы болду турар. Бичаалажып ТР-ниң Президентиниң ол Чарыктын сипериниң суму-чопу калдыг байдалың ач-каанын, Лоспанов Селипович?

Харым: Тыва Республи-каның Президентиниң Чар-дың бистин сумунуң чопу чүүлдүгүлүгү-биле удуз-каан болгаш ийи-биле дет-кин турар. Бирээде, чонунуң малы — ол дээр, тывалар-ны, чүгө тываларың эвес, харын келээде бистин орус чонунуң бизин шагалан бээр кол байлаа, чоргаралы-

лар. Ийиле, мал оорларга үгүлгелер сөөлү чылдарга Тывада национал халап шип-чинг болу берген. Өг-бүлел-риниң бизин ак судун саап ийиң олурган чүгө чангыс ийиң оорлар апаарга, үк өг-бүлөгө уугу халап-тыр, үк өг-бүлениң бүгү кижигүчүлү-гиниң боскун кескени ол. Бичаалажып ТР-ниң Президе-нтиниң 1996 чылдың июль 20-ле Чарыктын тингел-биле күсүлериң — хамааты буру-зунун дөт хүлээлгези Чан-гыс өс-биле чугаалаарга, оор-лары моон сонгаар кыжык-тырбас сорулга салгылап.

Айтыр: Тыва Республи-каның Президентиниң ол Чарыктын үннелген бээр ам ийиң ай ажыг үе өрткөндүр, а оуну амырларга боттандыра таллазы-биле чогуу калдыг хемчеглер алдынып турарыл?

Харым: Чарлык үннелген сөө-дүлө оуну күсүлдер таллазы-биле тодарагы хемчеглериң айткан чөвүлө хуралды Бип-Хем кожууну чагыргазы, оон даргазы К. А. Маспик, оон ийиң удаа эртериген. Ол хуралдарга кожуунда бүгү суму, суур чагыргаларының даргалары, хоойлу-дурум кам-галарга органдарың ажыл-лакчылары болгаш еске-даа активчилер олурган. Чар-лыкты күсүлдер таллазы-биле тодарагы хемчеглериң ко-жуунда болган сумуларга ачылал кылган. ТР-ниң Президентиниң Чарыктын чон ортузунда калбаа-биле тайылбырлап, таныштырып тур бис. Чарыкты болгаш апаа бүгү кызырдыларын, тайылбырларын «Шин» бол-гаш «Тувинская правда» со-луларга нарыаан биске улуугу дузаны чедирер.

Айтыр: Хуу кижилерин болгаш коллективтер ачыл-агыларын канык-лаа ма-лын сагалар, суму чагырга-ларының, мал өмчүлдерин, ачыл-агылар у

Башкыларның август - чөвүлел  
хуралдарына үткүштүр

интернатта,  
училернин  
төрөлдери  
жып кел-  
ыраажын-  
» деп би-  
чүг.

УЛУШ,  
г. лого-  
гезиниц

# «АЧЫТЫ КЕЗЕР-МЕРГЕН» БИЛДИНМЕС КЕЗЕКТЕРИН НОМЧААН БОЛЗА...

Кызылдың ном-дөңдөрү бүүзелеринге бо үсө чедир мындыг унелгй ховар тыа номнарым үнсөн сагымай тур мен. Бирги үндүрүлгези шаа-була билер-дир мен. Авамыс тыа улустун аас чогаалына аажок сундулуг чораан, Бичагыш-ла боор он, бистин самдар чадырмыска «Ачыты Кезер-Мерген» деп номну акыларым, угбаларым былаажым номчун турганым сактыр-дыр мен. «Ачыты Кезер-Мерген» деп номчун ийги үндүрүлгези белеткен эртем ажалдакчыларын эге сөстө дилээ-биле бодумун бодадыммы плерекиссим.

Авамыс улуг тоолчу эвес-даа болза, ийи-чангыс тоолдарын ачы-төлү биске чу-гаалып, ыдып чораан. Ол тоолдар колдуула сары шажыга үлдөсүлгөтүн деп санаар мен. Чон аразыны менсөөрөй тоолдарымдын алам, арай сестин чораан, мычымайн канчаар, «репрессия» деп сөстү аман-апарган-дыр. Ол хайлаг че тур-ла, та жею уран-чечен тоолчуларын кезээ менгеле не чок чоруткан турган чүве... Хувишкаал сөзүндө бестин сурагыч тоолчулар бар турган. Чижээлээрге, Моол биле Тыванын аразына Дус-Дар-нын улуг маргылдазын

«Сарыг шажын — чоннуң дайымынын чөлөгүнчиги, айбычымы. Бичагыш оон оор-хевир деп санаар мен, чогуу-на мычымайн бир тоолду ийи ангы тоолчу тоолдаарга ылгалдыг болу-ру мыда чадап чок. Тоолдар өөрөнөр дээр анык кижиге хоочун, дуржугалыг тоол-чуу тыыар шуут берге-дээр, материал беа чок. Өөрөндөгө программасында тоодарылгалар бар-даа бол-за, үстүндө адаанын тоол өөрөнчигинге ол кезектер аргажок бичин, харын-даа чангыс айланган, хөөн ка-лыныг абзаттар апарып чадап чок. Моон ийи-ангы акыларымга эртем ажал-дакчыларын чангыс аай-лапкан алгач чорун бербези күзөгүнчиги. Мылаңгы ыдыг чүддөр «политиксий» боор болза, шуут таарышпас. «Ачыты Кезер-Мерген» эге сөзүндө ыдыг хөөн кол-дот бергенин эскердим. Ол дугайын бичиптирге, автор-ларын хомулдазын дилээр-дир мен.

ген херээ чүл? Кол-ла чүве бистиги эртинес ол тоолдун барында эвес бе? Оон башка граф Л. Толстойнун «Дайын болгаш тайын» деп чогаалын канчаптар бис? А. М. Ю. Лермонтовту, Шекспирни, улуг-улуг композиторлар, чурукчуларын канчаар бис? «Кезерин» тос кезээ-биле номчун таныштым. Сеткин-де «Кезерин» катат турт-тунуп турарына аажок өөрүүр-дүр мен. Бирле ка-дарынч он-не белик кезээ-биле улуг хөмчөлдүг, эртинес чангыс болуп чүвөл, авай-дайыптарымга, «Кезер» дээр-те чүве, олгум. Аргуун ийи «Кезерин» ыда бээр, кыштын чыккылааа согуу эрте бээр — деп, харым-лаан. Бичин чаш, тенеке чо-руур шамдаа, Хендереге су-музунга ол тоолду тоолдур турган шал-бул билер мен, Авам «Кезер-Чингис» деп адаар. Оон ужуру та чүдө, билбизим не аргажок, борта ам чүдө даап бодаардан башка арга чок-ла боор: та

тоогуден кош ады ыдыг чүве, та Чингис-Хаанга ту-раскааткан чүве... Черле кош ады ол болза, ону тоолчуларын барымдазын-дан шыадыры чууга. Бир эвес шыаа-ла, Чингис-Хаанга тураскааткан тоол болза, мылаңгы бодадып мен: бис-тер-ле амгы үенин алы-биле «желекчи, үптекич, дээр-би» дээр-дир бис. «Кезерин» авторлары моолдар деп ба-дыккатын турар чүве бол-за, Чингис-Хаанга тураскаат-канын чигиниг тур-байн барып болур. Чүдө дие, Чингис-Хаан Төмүчин чок, оң чорудуп турган дайын-лар турбаан болза, Моол курун-даа, бистер, урпак-тыялар-даа барымыс, чо-гуус кандыг-ла чүве ийи? Моолдар Чингис-Хаанга чо-гааларын-ла болгаш, Моол-дун составына бактаап тур-ган болуураа, Чингис-Хаан-нын өжөлдөрүн «Кезерин» мангыс-шулбас басты тур-арына демеилээр чадавас бис. Маадырын адыгга ха-маарыштыр бодадым бо-дур. Черле ычаш, кайы тоолчу

канчаар адаарыл, ол хевээр арттыр болза, тоолдун хөй-га-биле алганган тоолчулар илереттине-даа ышкан. Борта изы-бүрү догаашты-рылар артык болур боор. Кезер тоожуу чеди чүс чыл болган болза, «Абай Геер» канчап муң чыл на-зылгы болу бергенин кайгап олур мен. Кезер биле Геер чангыс даялдыг эвес чүве ийи бе? Азы ол талазы-биле эртем ажалдарын эрте, чиг-даа болза, кандыг түнел-де кээп турармы?

Амгы үсө «Кезерин» катат турттугенин, сай-зыралын, анаа сонуурадын улгадып эгезинин кичээ-гейге алганы дээр.

«Ачыты Кезер-Мерген» номну үндүргенин конуч эки-дир. Ону «эрте-дир, орай-дир, үзөндө-дир» дээр херээ чок, чоннуң эртинес-зиге үе-хуусаа турбас ужурулг деп бодаар мен. Оода-ла ном-дөңдөр хевирин-ге чорун. Чүдө номун ном-чаа бестин салдырар арга чок, ам-даа билдинмес бе-

Ам Закты чүдө эмчелер эвес, а эртемденер база со-нуурап эгеленер. Олар оолдун хан төрөндө (тепы) кол чылдаган бар боор чадавас деп каразын турар. Чүдө дээр, Зактын улуг акызы 7 харыг Ширюнуң деңизи 60 килограмм. Ол бодунуң нажытарында болгаш чан-гыс классикалардан барык ийи катат белик болгон до-кун баа олардан ийи ка-тап аар болуп турар. Чүдө оон 4 харыг ныс думдасы Саммер өскө урулар-биле до-мөй, авазы, аузын ышкан ша-ла шылдөгө, арган болган. Лори Стенкерт оолдарынч өскө уруларга демеилешпес, дурту узун, деңизин аар бол-галык боол бестин кайган, чү-ге ыдыг болганын пат-ла аайын тышпайн турар.

Сергей ИВАНОВ (Цю-Юр), «Комсомольская правда» солдун.



**БАЙЛАК ЧУРТУМ**  
Таңды биле Саян сынын каваймыга —  
Таваар, шөлөн тайлып аккан Улуг-Хемим.  
Төрөл аймак, түрк уктуг улуг чоңуң —  
Төгү шагдан төрөн чүрү — Тыа черим.  
Тыа черим — байлак чүрүм, сайзыра-ла!  
Тыа чонум — чоргааралым, дегере-ле!  
Делгере!  
Баарын шыа малы ойттап — Бай-ла Тайгам.  
Балык, кужу байлак, элек — Чагытайым.  
Арга-сыны ак-мен доган — ак-чок Тожум.  
Ачым, малчын чонум чүрү — Тыа черим.  
Тыа черим — байлак чүрүм, сайзыра-ла!  
Тыа чонум — чоргааралым, дегере-ле!  
Делгере!

Аалчы кээр — ак, чөм куткан аян сонен,  
Аят тулар — сыгыт-хөөмей, уран ырыг.  
Арат-чонун хундулгөст, төрөлсөң,  
Азыл динтин чүрөөлө чүрү — Тыа черим.  
Тыа черим — байлак чүрүм, сайзыра-ла! Сайзыра!  
Тыа чонум — чоргааралым, дегере-ле! Делгере!  
Алексей ТӨБЕК.

## ӨСКЕРЛИКЧИ ЧОРУК ДЭЭР МЕН

Шажын багы, салым багы — чүзү чүвөл?  
Шада черде эки угап чадап чор мен.  
Бактын багы өскерликчи чинрик чорук  
Вазым сагы — чүгө ыдыг апарды бо?  
Харылажым эгелээ-ле төгү болган  
Кайтамчык-даа найыралдыг өөрлөм.  
Ийи-чангыс маргышкыш, хыйыр-кылчан  
Идегел чок өскерлик каар, кайгаар-дыр мен.  
Чангыс суурга турттугенин, деге өскөн  
Шааңга кири бердигенин эмиз баа.  
Кады эртен орууусту «хөөлө-хөөлө»  
Хамык буруу менде кылдыр аңгыларды.  
Эштер-өөрлөр — хары улус ыдыг чорун  
Эдентиг бол, угап билип болур ийнен  
Өзүн, баарын чамдык болгон эжикейн  
Өскерликче, ову чүзү дээр, баажы бар бе?  
Аймыл-халал, аары-аржык, өлүм-чиде  
Аммырал, чуртталгада чүзү чок дээр!  
Эй-не бузар үлө багы ала дие,  
Эжин сазар өскерликчи чорук дээр мен!

## ЫНАКШЫЛДЫ ШИЛГЕ ДЕННЭЭР

Ынакшылды шилге деннээр — Эгидер деп семее-даа.  
Ылап-ла шын, бузарычкан, Чинаар болза, бустуучал  
Арыг, кылап, бустуучал шил  
... дээр.  
Аажок дөмөй шынарларын,  
Вусту берген бүдүн шилди  
Эштеп аар деп ораалаша.  
Буурап дүшкөн ынакшылды  
Туран хоорай.

## ХӨРҮКТЕДИР САЛЫП БЕРЕЙН

Бодардын буларын  
Бода-Бурган номнал тургаш,  
Хөмгө, халка чүктөп чор  
... дээр.  
Хөмөй, сыгыт,  
... каргырамын —  
Хөгжүм, ырым хөөнөп  
... берин.  
Хөрүктөдир салып берейн.  
Таңды-Уула көрүп, турда,  
Тарамыктар Надым кылыр,  
Чарым-Сарыг эртин келер.

## БАЗА КАТАП АЖЫТТЫНАР

Чадананын музыка шк-  
лазынын баазасына баян  
салыптын ажалыкан тургал.  
Төлөрдүг ол курсту 13  
бизин дооскан.  
Бо курстун башкызы  
В. Ч. Куудар 1978 чылда  
Кызылдын уран чүзү учи-  
шенин дооскан.  
Култура шугумуна  
ажылдап чорур оон өөр-  
никчилери хей. Чижээ, Омск  
хоорайнч «Н» шериг кезээ-  
...  
Чарын-Мөгө шүгдүн үнөр.  
Хөөмей, сыгыт, каргырамын  
Хөрүктөдир салыптар мен.  
Ак-чок Хөмчик, Эне-Сайы  
Айым, Хууну арыг тургуз.  
Өрт, Суг, Хат халал  
Эгидерине эргезин!  
Хөөмей, сыгыт, каргырамын  
Хөрүктөдир салып чоруйн!  
Эне-Сайы — Улуг-Хем дээр  
утканы илереткен.  
Б. ЧЮДЮК.

## ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Амазайын — амданым,  
Чивейн — тотканын билбес.  
Экинче эктик кысты-  
лактапта, эрөөмө элеттис.  
Чананда экинч орда, чан-  
гыс дайымын артыкка  
ажырба.  
Чип каанын эвес, ча-  
рыгданын саян,  
Тоңун кааныга эвес, эг-  
тиг, чылынга өөрү.  
Тып алгаш — хоолдуга,  
чидирпеш — амглава, артык-  
ка апкаш — амгажыла!  
Холун сула олурба — чал-  
гаң келбес, сонгаарлап  
чылыста — соругданын че-  
лип келбес.  
Дүлөй кижиден кушкан  
үнү айтырба, асак кижиде  
ден арт-сын ажарын айтырба!  
Боданмай, кушкан бестин  
ушпас.  
Улуу булуттан кезээ-  
чабас, төрөн хөлдөн балык  
туттумас.  
Тенек баштан бут шылаар,  
каркы баштан карак өөр,  
Арга-зын тынжын ачы  
дынаар, ак-мен үнүн ачы  
ылгаар.  
Өрөн төдөнгө сагымды  
ажык, өдүрк келдизе —  
олчалыг боор сен.  
Алексей НУГУРАК  
Тожу-кожуу.

## ЧАНДЫР ДАЙНААН

Чевенектин ак хаванын,  
Чедитер деп бодан алгам,  
Кайгал-оол-даа бир-ле дүңө  
Хараттын чедип кээп-тир.  
Каадакты бакылаарга,  
Каргыткайын, ында  
... чыткан.  
Хаван чедер чачы-биле,  
Хаванын ол чедип аптыр.  
Коданыга чедип келгеш,  
Коопшылгы үзөндө,  
Хаванын ол кирипкеш,  
Хавалгын бичылап каан.  
Ужурлап аар болза-даа,  
Улуг хаван арган боол-тур.  
Үндүрбейн чегерипкеш,  
Үжүе кылып айр болган.  
Ылыраткан азын-чечин  
Ылаар дажып, шаг-ла  
... болган.  
Чевенектин хаванын-даа  
Биче-оол ДОЮНДУП.



**Этүндүрбаан**  
**ЫНАКШЫЛ**  
**Тоожудан үзүндү**

(Эгез эртек чыгы «Шы»  
солунгарда).  
Шериг амыдыралын  
агымы уламчылашаан.  
Тывадан барган оолдар чыл  
түнел-биле мурап, да-  
йыч, политиктиг өөрлө-  
дөгө, ылангыс бодаалга хе-  
рээге шылгаарынар. Эм-  
чиге чымыл, өөрлөгөзүндө  
оолдаа-даа Эмисник бестин  
өөрүндө дауваан, харын  
шериг эмициянын сумезин  
суугаар хостуг үелерине  
спорт шөлүндө үмөстээ,  
турникке хол бакынаа де-  
ненин, «кара-булган» карак  
чивеш аразында ажып халып  
турар апарган. Дыштанар  
шактарда бестин өөрүндө  
аңгылапкан, анаа челе бээр.  
Спорт оон сузалам ылап-ла  
дынычтыкын. Шериг чени-  
ге чемикес боу оозун бестин  
төтпөс апарган. Кадананын  
сорбузу бестин артаан.  
Ычангыс Эмисниктин  
өгөлөп бар чыткан ынакшыл-  
ды элекке өшкөн бе, өшкөн  
бе деп айтыр оңу дүвү-  
ретпешпа.  
Дыштанар хун, Соллаттар  
аржык, саванарын ал  
алгаш чыккал-биле хөл  
кылынга челе бергенин.  
Соллаттын келип чорур  
хөвүн чун бээр кижин ба-  
зэс, соллат болу чун алыр  
болгаш. Ол бестин амыдырал-  
дын шкөөлүндө ийи. Бо-  
дунун хөвүн боду чун чораан  
чангыс-даа кижин чок бол-  
гон ол хун илерээ. Беге  
эвес ажил-дыр, ычангыс  
анаа оолдарын дүжөгү  
илген болган. Старшина Ана-  
сык — тилерин Герман-  
ны баа япон эжелекчилерин

Улуг-Хемин уруглары  
Узун-узун, чингичиге.  
Улаштыр-ла ошкарарына  
Улам-улам, ам-даа дирик.  
— Ол-ла болгаш, ээрич,  
кааа турттугенин оол ий-  
чаар ырлап орап чүвөл,  
кааа кымын үлүү кылды — деп,  
Аваа сорук кирерге, Арай-  
бан Кол тура халып келген.  
Оон ырдык:  
Тожу кызы оон артык,  
Доозу-доозу, кара-кара.  
Топтап, көрүп ораныга,  
Доозу, келеп, манжык-даа.  
Оон улаштыр Оолак Оюу  
улаштырган:  
Таңды кызы база онза,  
Таңдаш-даңдаш хөнү-хөнү.  
Тараан ажаап албаанында  
Таныжын-даа чектей бөөрлөр.  
— Ам кымыл, ам кымыл,  
кыстарымыс кымын өрттө-  
сөй, ылангыс Эмисниктин аан,  
дыка мугаарайн бадыр-  
мыт че, «доураам» (чангыс  
чер-чуртуу дээр) деп,  
Адар-оол дилээ, өөрүңө  
бүдүү караба баскан.  
Чүгө бодас деп, ара  
берген, дуай берген чүмө  
бар эвес — дээр Эмисник  
баа-ла улаштырармын.  
Эртин, Тестин каанына  
Эрөө-шоола боор чүве.  
Эмисник чангыс ошкарарына,  
Элек-елек, далашпа дээр.  
Болук Ооржак оон база  
деттик каанкан:  
Узун баткан Чадананын  
Уку-кыдыс кестүп көргө,  
Уруг эжим жемне имөөш,  
Утпаа сен аа, кээр сен дээр.  
Кожаактар кайын доос-  
тур, ам-даа үрүлчүлээр  
ылап апарганда старшина  
айтырган:  
— Бодат көргө, хөгдүг  
кожаактар хире, дыл бил-  
бес боорга чаржычтыг-ды,  
чогуу чүзүп дугайына  
ырларыла ол?  
— Эш старшина, чыл  
ажык кыстар көрбөсө анык  
кижигерге талаар-дыр, хө-  
рөк-чүрөк бестин дайыккан  
кээр дүштүктөр болбазык,  
оларын дугайын ырылап  
турду — деп, Келик-Сөгү  
тайылырлаан.  
— Бодам-даа, арын-  
шайлардан илден болот  
чалын каанында ылап  
байдалга база таваржып  
чораан мен, ылангыс дайын  
чалырында кижин олу  
базым буруунда манат ту-  
ран минутадаа кыстар ба-  
ла каракка кестүп кээр  
таныжын чорамын Оксан-  
а биле бо шакта-даа бадыла-  
нып алдым деп болай бээр  
мен. Чалын каанын анык  
кижигерин канчаар дү-  
ретпес дээр. Тон бергенд  
келсе, суг хамаан чок, о-  
көсө бестин шүрай бери  
болур байдалга чедире ба-  
чүве — деп, старшина чугаа-

лааш, улуг тынган.  
Беге-даа бол, хундулуг  
албан уламчылашаан. Бир  
катат рота командири капи-  
тан Колемик Эмисникти  
келдирткен.  
— Эш капитан, силерин  
дугаалыңар суугаар анаа  
дайычты Эмисник чедип кел-  
дим — деп, ол илеткэн.  
— Эки-дир. Кандыг-даа  
чугаа-соот чокка даартады  
өгөлөш, ротаның бижээчиги  
албан-хулээлгени күсөдип  
өгөлөк, билдингир-дир бе?  
— Дынамын, эш капитан.  
Удтаанда Эмисник, шы-  
нап-ла, бижээчиги-даа апарган,  
оон хостуг үе-шагы-даа көвү-  
дөн, оон туржук, казармалан  
салып, баазарге бестин шөл-  
кө чүгүрө кааптар араам  
тургустуна берген. Оолдар-  
нын айбы-чангыс кылып,  
бо-ла майнаптар апарган. Бир  
катат Эмисник баа-ла даш-  
каар унери-биле бар чыдыра  
аш-чөм скандалын чангыс  
та турган баталон коман-  
дир Ильян оңу кыйгыра  
берген.  
— Анаа дайычты Эмис-  
ник! Бо машинада чүктөргөн  
дуу турган «Студобекерге»  
чүдүргөш, хоорай кыламын  
башкы линейнге чедиржип  
көр, сөзү ылаар барганын  
рота командиригге дыңа-  
дыр мен — дээр.  
— Дынамын, эш майор,  
линейге чедир диндер.  
Эмисник комедиянт алба-  
нын сержантымы Угор-  
бас, уругулу астып чорур  
сумказында «ун-булчүк»  
(ол үлө шериг улустун ча-  
гааларын хаванын хевир  
ыдыг турган) уштуп келген,  
Эмисникке туттунган. Да-  
лаш-биле көргө, оң турар  
хоорайын, шериг кезээп, ат-  
бакын бижип кааны ылап-  
ла шын болган. Чүгө чага-  
нын чоуткан черинин айы-  
тылыбын: Сөөрдөкөс,  
УЗТМ деп бижип каан, ол-  
ла, Эмисник чагааны-даа  
часпайн карманнапкан, бо-  
даган: барбан-чорбаан хо-  
райымдан чагаа келер, кан-  
дыг аайлыг чор, мөзгө чүгө  
Тывадан, ал-немен азы  
Сайлыккан чагаа келти деп  
азы Сайлыккан апар төсөп  
чоруй барган ол ийи бе?  
Бичагыш-ла калы өөрөнп  
турган өөрүм шериг албанын  
ла барган оон чагаа бижээ-  
н ол боор деп бодол ону  
сомукурган.  
Тегерик штамп иштине  
УЗТМ деп дөрт хураангы  
үжүк «Уралский завод тя-  
желого машиностроения азы  
Уралда аар машина туудуш  
кун заводу» дээнин Эмисник  
чагаанын төңчүлдө тайып-  
тылап билел алган.  
Чангыс курсуучу, чангыс  
стола кады органы Мари-

на Лопатинаны чагаазы  
бооп тур. Чагаанын чамдык  
оолдуглары бо: «Эмисник,  
экин! Албан-хулээлгени эки  
эртирпиг тур сен бе? Сөзү  
шериге чорутканын соолаа  
ур болбаанда өөрлөгөмөн  
мандаа уламчылаары-биле  
пилиттирди алгаш, чүр-  
түл бердим. Бодум, оглум-  
даа эки тур бис. Дүүн чаа  
Сайлыкмадан чагаа алган.  
Чүдөк, чегенчиг-дир, сеткил  
кылыра амытан-биле ээр-  
жип чораан-дыр сен. Чүзү  
куртуй берген хөрөөкүгүл,  
өскө оолда барып алган ыш-  
кажыл. Ону ыдыг деп ка-  
жан-даа бодаарын чораан  
мен. Уулгенин болу-ла бил-  
син. Сени мөң канчаар  
хундулуп чорамынмы билдир  
сен бе? Вилген болузма —  
Вужар чорун сендэ дыңы-  
дырындап ыткан, мени  
күткүп, дынаанды көр деп  
бижээп чорду. Тынсиди кан-  
дыг болурун өөрүмден айт-  
рып, дынаанды орадажыр  
мен. Бугу-ле эжини сендэ  
кузалам. Адзесини билдир  
сен, МАРИНА».  
Маринаны чагаазы чүл,  
оон сыгыт ба, азы мөгелен-  
ген баажыны бе? — деп, ужу-  
рун тып чалап, Эмисник  
чангыс улаа эвес боданын  
келген. Язын-буру бодалап  
алыкан эжин өөрү бата  
эскерип турган. Бичагыш-ла  
оолдуг суме кадыптар, оол  
сагышыраан хөрөк-чүрө-  
н чымчалыптар дээр ийи-чү-  
гыс суме кадырында база  
чалдыр турганар. Эми-  
киктин чаны улам кыдыр  
апарган, чааскаан-ла чорун,  
бодалап алдыра анаа эки-  
даа ышкан сагындар.  
Сайлыкма болуну чурт-  
талганын дугайын баа-ла  
хөй бодаар турган. Мени  
хөй-ле айтырлар дүвүр-  
дө чорур. Шын чуртап  
чорур мен бе, элекке ашак-  
ка барган эмик мал да  
апарган эвес мен бе, авам-  
нын чугаазы-биле алдыра,  
ашакка барып алдыра  
бугу-ле чүве билгине бээр-  
дир. Билдир-бисбеске чүзү  
боор далаш калайлаган  
оолдар, азы ашакка барган  
кыстар — корук кижилер  
ышкан-даа — деп, оон өөрүгү  
чугаалып органын Эмисник  
чагаа дамчытыр чангыс  
курсуу турган уругларын  
баа билел алган. Шыныла  
ашакка барган уруглар амы-  
дыралын дүргөн агымдан  
чыгып каар, тускайдыр  
оолдугар. Сайлыкмаанын  
шылдөк чиге буттары,  
кыска юбкасы, кызыл чаа-  
кытары Эмисникке кайын у-  
тундурар, бо-ла кестүп тээр.  
(Улаңчылы).  
Алексей АИП.

